

OKVÁTH IMRE

Szakály Sándor: A 2. vkf. osztály

Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945

A titkosszolgálati tevékenységeket (hírszerzés-kémkedés, elhárítás) – funkciójukból eredően is – már kezdetől fogva körülölelte valamifajta „titkozatosság”, amely félelemmel is vegyített kíváncsisággal, érdeklődéssel társult. Különösen igaz lehet ez a megállapítás a XX. század elejétől szervezetszerűleg is önállóvá váló polgári és katonai titkosszolgálatok működésére.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszi felbomlása után megszerveződő magyar haderő keretében kialakított katonai hírszerzésre és elhárításra a háborús összeomlás körülményei között azonnal óriási feladatok hárultak. Mindenekelőtt a környező államok ellenséges érülettel teli politikai és katonai vezetőinek szándékait és törekvéseit kellett felderítenie, illetve segítséget kellett nyújtania a magyar érdekek védelmét szolgáló politikai-katonai ellenlépések kialakításában. Magától értetődő, hogy – a bennfentesek kivételével – a kialakított szervezet szakmai ténykedéséről keveseknek voltak érdemi ismeretei mindaddig, amíg a rendszer fennállt. Majd a második világháború után vezető szerepet játszó politikai pártok mindegyike a bukott rendszer legveszélyesebb szervezetei között tartotta számon, vezetőit, tagjait pedig gyakorlatilag háborús és népellenes bűnösökként kezelték. A változó elnevezésű, de leginkább a „2. vkf. osztály”-ként emlegetett szervezetről a ’60-as években megjelentetett politikai jellegű kiadványok is ezt a képet kívánták igazolni, bár az általuk adott rekonstrukció hitelességét erősen megkérdőjelezte az a tény, hogy a szerzők hosszabb időt töltöttek el a politikai rendőrség kötelékében. Csak jóval a rendszer-váltást követően, 2001-ben jelenhetett meg az első olyan – az osztály szervezettörténetére koncentrázó – tanulmány, amely a kutathatóvá vált levéltári forrásokra is támaszkodott.¹

Szakály Sándor, a két világháború közötti katonai elit és a csendőrség nemzetközi elismertségű kutatójaként és szakértőjeként az ezredforduló első éveiben fordult a 2. vkf. osztály vezetőállományának, illetve a katonai hírszerzés és elhárítás talán legsikeresebb ágazatának számító attaséi szolgálat történetének feldolgozása felé. Kutatási eredményeit 2003 és 2008 között tanulmánykötetekben tette közre. A Magyar Napló és a Veritas által megjelentetett kiadvány e tanulmányok javított és kiegészített változatait tartalmazza, így összefoglaló képet nyújt a témáról. A kötet bemutatja az önálló magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás létrehozását és működését, az osztály vezetőit és a katonai attaséi szolgálat személyi állományát, állomáshelyeit az 1919–1945 közötti időszakban. A szerző a korábbi munkáiban is magas színvonalon alkalmazott történelmi statisztikai és szociológiai módszerek segítségével vizsgálja többek között az osztályvezetők és a katonai attasék származását, képzését, nyelvismeretét, szolgálati karrierjük különböző állomásait. Mindez azért is különösen fontos, mert az osztály hiteles szakmai tevékenységének bemutatásához hiányoznak, illetve rendkívül szűkösek az eredeti levéltári források.

A kötet első tanulmánya a katonai hírszerzés és kémelhárítás szervezeti kereteinek és működési feltételeinek kialakítására irányuló törekvéseket követi nyomon, hiszen ezt megelőzően ilyen szervezettel a magyar honvédség nem rendelkezett. A feladatokat az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregének vezérkara alá tartozó Evidenzbüro (Nyilvántartó Iroda) látta el. Az újonnan, 1918. november 1-jével megszervezett magyar Hadügyminisztériumban az 1. osztály ügykörébe sorolták a „hadműveletek, hírszerzés, nyilvántartás, elvi ügyek intézését”. A szervezőmunka irányítása és az osztály vezetése Stojakovics Demeter (Sztójay Döme) vezérkari őrnagyra hárult, aki egyaránt szolgált az irodában és a magasabb parancsnokságok különböző hírszerző részlegeinél is. A továbbiakban bepillantást nyerhetünk a kibontakozó politikai zűrzavar közepette is következetesen működött – változó elnevezésű – osztály működésébe, és információt kapunk esetleges feladatmódosulásairól is. A Stojakovics vezette osztály 1919. január 1-jétől a minisztérium 5. osztályává alakult át, majd a Tanácsköztársaság (1919. március 21.) kikiáltásával az új elnevezésű Hadügyi Népbiztosság alárendelt szerveként intézte a hadművelési, karhatalmi, hírszerzési és hadrendi ügyeket. A hamarosan bekövetkező cseh (szlovák) és román támadás következtében az osz-

Az itt következő két írással köszöntjük az idén 60 éves Szakály Sándort, szerkesztőbizottsági tagunkat és szerzőnket.

1 Böll Gábor: *A VKF-2 szervezettörténete az újabb kutatások tükrében*. In *Katonaperek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerkesztette Okvát Imre. Történelmi Hivatal, Budapest, 2001. 71–102.

tályt 1919. május 5-i hatállyal, a Vörös Hadsereg Parancsnokság II. csoport elnevezéssel közvetlenül a vezérkari főnök, Stromfeld Aurél vezérkari ezredes felügyelete alá rendelték. A tanácskormányt el nem ismerő politikai és katonai erők ezzel közel egyidejűleg a Szegeden felállított ellenkormány keretei között szerveződő Nemzeti Hadseregen belül hozták létre saját hírszerző szervezetüket, I. (hadműveleti) csoport elnevezéssel. Vezetője Ottrubay Károly vezérkari őrnagy lett, aki korábban az uralkodó katonai irodájában is szolgált.

A tanácskormány bukását követően a kiépülő és fokozatosan megszilárduló új politikai rendszer néhány hónapig két hírszerző és kémelhárító szervezettel is rendelkezett. A Hadügyi Népbiztosságból ismét Hadügyi minisztérium lett, és ennek 5. osztálya intézte továbbra is a hírszerzést, a kémvédelmet és a sajtóügyeket, míg a Nemzeti Fővezérség II. (nyilvántartó) csoportja ugyancsak ilyen jellegű feladatok végrehajtásáért volt felelős. A zavaró kettősséget 1919 novemberében sikerült felszámolni, amikor a két szervezetet a Fővezérség II. csoport elnevezéssel egyesítették Stojakovics Demeter vezetése alatt. A régi-új vezető a szakmához értő tisztek meghagyásával kezdte el hármas tagozódású feladatainak végrehajtását (hírszerzés, nyilvántartás, kémelhárítás). A végleges és hosszú ideig (1945 májusáig) működő struktúra 1920. április 1-jétől szilárdult meg, amikor a Fővezérség megszüntetését követően létrejött a Magyar Királyi Vezérkar főnöke szolgálati állás, és a Vezérkar főnöke alárendeltségében úgynevezett vezérkari irodák (osztályok) szerveződtek. A továbbiakban ezek egyikeként működött a Nyilvántartó Iroda mint a HM VI-2. osztálya. Az elnevezés 1938-tól, a fegyverkezési egyenjogúság visszaszerzését követően változott meg, és ettől kezdve már nyíltan is a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya néven szerepelt a katonai hírszerzés és kémelhárítás.

A szerző ezt követően az osztály – nemzetközi megítélés szerint is – legsikeresebb területeinek, a rejtjelmegfejtés és a katonai attaséi szolgálat kiépítéséről ad rövid áttekintést. A X. (rejtjelmegfejtő) alosztály létrehozásában és magas színvonalú működtetésében Pokorny Hermann alezredes (majd vezérezredes) játszott vezető szerepet, akit méltán tekinthetünk a XX. század egyik legkiemelkedőbb kódfejtőjének. Megítélését természetesen nem befolyásolja, hogy 1947 őszén fogadott fiát, Pokorny Zsigmond Ákost az ő közreműködésével szervezte be a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztály (Katpol) hírszerzése a nyugat-németországi ma-

gyar emigráció bomlasztására és a megszálló amerikai csapatok felderítésére.

Már ebben a tanulmányban számos új információval gazdagíthattuk ismereteinket a 2. vkf. osztály talán leghatékonyabb szolgálati ágának, a katonai attaséi szolgálatnak a megszervezéséről és a szolgáló állomány kiváló szakmai felkészítéséről. Mindez igen tanulságos, hiszen jelentéseik, amelyeket közvetlenül a Honvéd Vezérkar főnökének küldtek, jelentősen befolyásolni tudták a korszak politikai, katonapolitikai döntéseit.

Ugyancsak rendszereken túlmutató következtetéseket lehet levonni az alapján: hogyan alakult a katonai attasék sorsa a második világháborút követően. A kitűnően képzett, nagy tudású, több nyelven beszélő tisztek túlnyomó többsége – a megtorlástól való jogos félelemtől hajtva – az emigrációt választotta, míg a többieknek a sok éves szovjet hadifogság, majd hazatérésük után – ha túléltek a hadifogolytáborok pokkait – az itthon maradtakkal együtt a megbélyegzés, a megaláztatás jutott osztályrészül; gyakorlatilag halálukig figyelte őket a változó elnevezésű kommunista államvédelmi/állambiztonsági szolgálatok valamelyike. Ebben a sorsban azok is osztoztak, akik a túlélés vagy egyéb egyéni motivációk alapján az újonnan megszervezett Katpol vagy az ÁVO „munkatársaként” rövid ideig a sikeres beilleszkedés hamis illúziójába ringathatták magukat. A legismeretesebb „kollaborálók” között említhetjük Kuthy László vezérkari ezredest (1944 májusa és októbere között a 2. vkf. osztályvezetője), aki 1946. február 21. – 1948. február 12. között a kezdetektől kommunista befolyás alatt álló új hadsereg felügyelői beosztásáig jutott, vezérezredesi rendfokozattal. A Katpol tiszteként szolgált Gát Zoltán alezredes (1943. március 15. – 1944. október 15. között a Hírszerző alcsoport balkáni arcvonal vezetője); nevéhez köthető az új államhatalom katonai hírszerző szolgálatának megszervezése és vezetése 1949. decemberi őrizetbe vételéig. A Rejtjelmegfejtő-csoport havi díjas polgári alkalmazottai között találhatjuk a volt tisztek közül dr. Andreánszky István, Buda Dezső, Horváth Ferenc, Varga József alezredeseket.

A témával foglalkozó szakirodalomban – s ettől jelen tanulmány sem tér el – ismétlődő állításként szerepel Szentpétery György vezérkari százados, a Defenzív alosztály 1939. november 1. – 1941. november 1. közötti vezetőjének háború utáni hivatásos tiszti karrierje a Katpolon. A félrevezető megfogal-

mazás először a – már korábban hivatkozott – Bölltanulmányban bukkan fel, amikor a szerző egy Szentpéterytől 1950. október 10-én felvett kihallgatási jegyzőkönyvben szereplő adatot érthetett félre, ahol a katonai elhárítás tisztje őt VKF-2-es ezredesként szerepeltette. Ugyancsak a Katpol ezredeseként említi – igaz, már nyugállományú viszonyban – a *Vallomások a holtak házából* című kötet szerkesztője, Haraszi György is, aki szerint 1948 januárjától Szentpétery már a HM szolgálaton kívüli miniszteri osztályfőnökeként tevékenykedett.² A rendelkezésünkre álló források azonban nem igazolják ezt a képet. Szentpétery 1945–1947 között, a Jóvátételi Hivatal alelnökeként buzgón szolgálta a szovjet követelések mind teljesebb kielégítését, míg a Katpol 1947 nyarán őrizetbe nem vette. Kihallgatása során szervezte be Földy Lajos ezredes, a kémelhárítás vezetője. Feladata elsősorban volt tisztársairól való jelentésekre és szaktanulmányok elkészítésre terjedt ki, Majoros Sándor őrnagy tartótisztje irányításával. Mindezen tevékenységéért havi 1500 forint díjazásban részesült, amit rendszeresen kiegészítettek az általa közölt operatív kiadások megtérítésével. Ügynöki karrierje 1950 tavaszára érte el csúcspontját, amikor a HM IV. (Felderítő) Főcsoportfőnökség támadólagos elhárítását vezető Serényi István alezredes megbízásából megkezdte a NATO-államok és Jugoszlávia elleni ügynökhálózat megszervezését. Elsősorban – itthon és külföldön tartózkodó – volt munkatársainak és azok ügynökeinek „újbolni munkába állításával” kívánta feladatát megvalósítani. Mindenekelőtt a volt belgrádi katonai attaséra, Liszay Aurél vezérkari alezredesre alapozta tervét a régi 2. vkf.-es ügynökhálózat feltámasztására. 1950. májusi őrizetbe vétele miatt azonban nem tudta megvalósítani elképzeléseit.

A második tanulmány a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányító, az osztály élén 1919–1945 között álló tiszteket, tábornokokat mutatja be, és vizsgálja különböző szempontok alapján. Az időszakban regnáló tíz személy összehasonlító elemzéséből számos érdekes és új információval gazdagíthatjuk ismereteinket a témakört illetően – így a családi háttér, a vallásfelekezeti megoszlás, az iskolai végzettség, a vezérkari képzés megszerzése, a fegyver-

nemi és haderőnemi hovatartozás kérdésköreiben. Az már a szerző korábbi, a katonai elit kutatása során felszínre kerülő adatok alapján írt munkái után is elfogadottá vált a történeti szakirodalomban, hogy az úgynevezett Horthy-korszak katonatiszti „társadalma” nem a felső körök gyermekeiből szerveződött, hanem a középréteg alsó harmadának, illetve a kispolgári létben élő családok fiaiból verbuválódott. Ez elmondható a 2. vkf. osztály irányítóiról is, hiszen az ő esetükben a katonatiszti pálya választása a társadalmi hierarchiában való előrelépést és valamilyen egzisztenciális biztonság megteremtését jelentette. Érdekes adalék az osztályvezetők nyelvtudása: a német és a francia nyelv általános használata mellett öten az angol, négyen pedig a szerb és a román nyelvet beszélték magas színvonalon. Ebben bizonyára szerepet játszott az a gyakorlat is, amelyet a katonai attaséi szolgálat jelentett, hiszen tíz osztályvezető közül hatan teljesítettek külszolgálatot a vizsgált periódusban.

A kötet harmadik tanulmánya a magyar katonai attaséi szolgálat kiépítéséről és az attaséi beosztást betöltő hatvan személy összehasonlító elemzéséből leszűrt megállapításokat adja közre. A vizsgálati szempontok hasonlóak az előző tanulmányban is alkalmazottakhoz, így a származás, a katonai iskolák, a nyelvismeret, a beosztásban eltöltött szolgálati idő, a háborút követő életpálya ismertetései itt is szerepelnek. Az olvasóban kibontakozó összkép elfogadhatóvá teszi a szerző megállapításait a testület tevékenységét illetően, miszerint az 1919–1945 közötti időszakban katonai szakelőadói/katonai attaséi beosztást betöltő honvédtisztek szakmailag felkészült, több nyelven beszélő, megalapozott katonai tudással és ismeretekkel rendelkező személyek voltak.

A recenzens a kötet tudományos értékeit messzeemenően elismerő véleménye mellett egy apró kritikai észrevételt, megjegyzést is tenne. Az életrajzok ismertetésénél kihagyható lett volna azon személyek kétszeri szerepeltetése, akik osztályvezetőként és katonai attaséként is érintettek voltak a szolgálatok működésében, nevezetesen Andorka Rezső, Henney Gusztáv, Ruzskay Jenő, Stojakovics (Sztójay) Döme, Ujszászy István, Vasváry József.

Szakály Sándor tanulmánykötete a fentebb ismertetett értékei miatt megkerülhetetlen kézikönyvként szolgálhat minden, a témával foglalkozó szakember számára, és jelentős archontológiai adattárként segítheti a két világháború közötti katonai hírszerzés és kémelhárítás szakmai tevékenységének hiteles feltárását és bemutatását.

² *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagy, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az AVH fogságában írott feljegyzései.* Szerkesztette Haraszi György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Corvina, Budapest. 2007. 403.